

Kütle Biçimlenişi Ve Cepheler Düzenlenmesi

Prof. Dr. Ayla ÖDEKAN

Osmanlı Mimarlığı'nda onaltıncı yüzyıl yapı eylemi, niceliksel olduğu kadar niteliksel gelişme göstererek en yüksek düzeye erişmiştir. Ancak, varılan bu düzey uzun bir gelişme sürecinin aşamalarından yalnızca biridir. Sinan'ın büyüklüğü mekân düzenlemesinde, strüktür sisteminde ve yapı-bezeme ilişkisinde tarihsel kalıtımı kavrayıp özümlemiş ve bunu dönemin koşulları ve olanakları oranında başarıyla değerlendirmiş olmasıdır. Yapıları incelendiğinde ve her ögenin geçmişle ilişkisi araştırıldığında Sinan'ın kendi dönemine özgü mimarî biçimi yoktan varetmediği, fakat döneminden önce Osmanlı Mimarlığı'nda var olan malzemeyi yeni bağlamda değerlendirmiş olduğu gözlenir¹. Geleneğe bağlı Osmanlı Mimarlığı Sinan döneminde de sürekliliğini korumuştur. Gerçekte, onaltıncı yüzyılın ikinci yarısı birinci yarının uzantısı olarak biçimlenmiştir. Ne var ki, yüzyıl ortalarındaki imparatorluğun ekonomik ve siyasal gücü mimarlıkta niteliksel gelişmenin ivmesini hızlandırıcı bir etken olmuştur. Yapı eyleminin hareketlenmesi birbir ölçekte denemelerin sayılarını arttırmış ve aynı zamanda toplumsal baskı boyutsal gelişmeyi talep etmiştir. Her yapı bir sonraki için bir ön-deneme niteliği taşımaktadır. Bu süreç görsel olgunlaşmayı sağlayarak uyum, ritim, denge, aralık, parça-bütün ilişkisi, doluluk-boşluk ve hareket gibi kavramların mimarlık bilincine uyanmasına neden olmuştur. Üç Şerefeli Cami ile başlayan anıtsal yapı kavramı Sinan'da çözüm bekleyen en önemli konudur. Boyutsal gelişme ve görsel yetkinlik talebiyle birlikte, doğal olarak, kütle plastiği ve cephe düzeni sorunları da gündeme gelmiştir².

Osmanlı tasarımı pragmatik bir çözüme dayanır. Tasarımda öncelik İslâm kültürüne uygun mekânın yaratılması için gerekli plan şeması ve bu şemayı gerçekleştirecek olan strüktür sisteminin kurulmasıdır. Bu ilke, Osmanlı Mimarlığı'nın başlangıcından onsekizinci yüzyıla, Batılılaşma sürecine girinceye değin benimsenmiştir. Bu nedenle, genelde mimarlık biçimini tamamlayan kütle plastiği ve cephe düzeni Osmanlı Mimarlığı'nda birincil derecede önemli bir sorun olarak değerlendirilmemiştir. Kubbeye örtülü hacimlerin işleve ve kültürel içeriğe bağlı dizilmeleriyle kütle plastiği, kapı-pencere-niş düzenlemeleri ve gruplaşmalarıyla cephe düzenlemesi rasyonel bir yaklaşımla çözümlenmiştir. Bununla

1) D.Kuban, *San'at Tarihimizin Sorunları*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1975, s.111 "Sinan ve onu izleyen Türk Mimarları'nın kendilerinden önce var olan yapı sözlüğünü kullandıklarını söylemek gerekir. Fakat bu sözlükle yeni temalar dile getirmişlerdir". Sinan'ın özümleme yeteneği genellikle vurgulanan bir konudur. Kanımca bu yetenek Anadolu Türk Mimarlığı'nda yalnızca Sinan'a özgü değildir. Türk Mimarlığı'nın gelişim çizgisine katılan her aşama yaratıcıların özümleme yeteneğinden kaynaklanır. Belki de, bu yetenekde bir tarihsel kalıtım olarak varsayılabilir. Sinan'ın yaratıcılığını ölçsüzleştiren, kişisel yeteneğinden çok onaltıncı yüzyılın ikinci yarısına değin Türk Mimarlığı'nın kazandığı birikim ve çağının kültürel ve ekonomik varlığının Sinan'a sağladığı olanaklardır.

2) Anadolu Türk Mimarlığı'nda kütle biçimlenişi ve cephe düzeni konusu üzerine kaynaklar sınırlıdır. Z. Bayburtluoğlu "Anadolu Selçuklu Devri Büyük Programlı Yapılarında Öryüz Düzeni" *Vakıflar dergisi* sayı.11, 1976, s.57-67; J. Erzen *Mimar Sinan Dönemi Camii Cepheleri*. ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Ankara 1981; A. Erzen *Erken Osmanlı Mimarisinde Cephe Biçim Düzenleri ve Bizans Etkilerinin Niteliği* İTÜ Mimarlık Fakültesi, İstanbul 1986. Bu üç yayın dışında dolaylı olarak konuya değinen yayınlar vardır. Örneğin D.Kuban, "Sinan'ın Sanatına Sahip Çıkınak", *San'at Tarihimizin Sorunları*, Çağdaş Yay., İst. 1975, s. 105-115. U. Voght-Göknül *Mosques Chene*, Paris 1975, s. 209-212.

birlikte, yapım amacına koşut olarak kimi yapı türlerinde biçimsel kaygıların ön plana çıktığı görülür. Halkın kullanımına açık kervansaray, han imaret, arasta, hamam, hastane gibi yapılar yalın kütleler olarak bırakılmışlarsa da cami ve türbe gibi salt işlevsel nedenlerle yapılmamış, fakat dinsel ve toplumsal içerikle yüklü yapıların iç ve dış mekanda görsel etkileri özellikle aranmıştır. Tanrının yüceliği ya da yaptıranın gücünü simgeleyen bu tür yapılarla salt toplumsal amaçlı yapılar arasındaki ayırım Sinan döneminde, merkezi yönetimin gücüne koşut, daha da fazlalaşır. Simgesel içeriğin yoğunlaşması biçimsel kaygıların artmasını da beraberinde getirmiştir. Bir grup yapı geleneksel yalınlığı sürdürürken, bir grup yapı dönemin çeşitli sanatçılarının özenle çalıştıkları hareketli bir yapı alanı olmuştur. Şehzade, Süleymaniye, Rüstem Paşa ve Selimiye camileriyle Kanuni Sultan Süleyman, Hürrem Sultan ve II. Selim türbeleri gibi yapıların onaltıncı yüzyılın önde gelen yapıları oluşlarının nedeni yaptıranın kişiliğini simgeleyen birer anıt niteliği taşımalarıdır. Bu değerlendirme dönemin öteki yapı türleri içinde yer alan özel yapılarına da yansımıştır. Örneğin Mağlova Kemerinde de içeriğin biçimi zorladığı ve kütle biçimlenişinin etkili olması istendiği açıktır. Yine de, Osmanlı Mimarlığında biçim işlevsellikten öne geçmemiştir. Biçimin değer kazandığı ürünlerde bile strüktürün belirlediği bir kütle tanımlaması ön plandadır. Baldekenin tek taşıyıcılarla desteklendiği onaltıncı yüzyıl mimarlığında strüktür sistemini kuran öğeler dışarıdan belirgindir ve kütle karakterini oluşturan ana öğelerdir.

Osmanlı Mimarlığı, İznik yapılarından öteye örtü sisteminde kubbeyi benimsemekle kütle yapısının ana ilkelerini de belirlemiştir. Kubbe kare planlı hacimlerin örtüsüdür. Kubbeyle örtülü Osmanlı hacmi alt yapı, geçiş bölgesi ve örtü bölümleriyle oluşur. Yapının kütle karakterini bu üç bölüm arasında var olan geometrik ilişkiler sistemi açıklar. Örtünün ana biçimi yarım küre, geçiş bölgesi çoğunlukla çokgen prizma ve gövde küp, sekizgen ya da dikdörtgen prizmadır. Benzer geometrik ilişkiler minare, ağırlık kulesi, baca gibi yapı öğelerinde de kurulmuştur, örneğin dikdörtgen prizma baca gövdesi ve piramidal ya da küresel baca örtüleri küp minare kaidesi, silindire yakın çokgen minare gövdesi ve kani minare örtüsü, çokgen prizma ya da silindir ağırlık kulesi, piramidal yada küresel ağırlık kulesi örtüsü, basamaklı piramidal merdiven kütleleri... Her bölüm ve öğe kendi geometrik yapısını cesurca açığa vurur. Geometri, kütle plastiğinde birliği kuran ve cephe düzenlemesinin çizgilerini belirleyen ana etmendir³. Sinan, Orta Asya- İnan- Anadolu çizgisi üzerinde var olan bu tarihsel kalıtımı mekân düzenlemesine ve strüktür sistemine göre değişik çözümler araştırarak değerlendirmiştir. Yalın kütle geometrisinin ideal ölçülerini Şemsi Paşa ve Haseki Hamamı gibi küçük boyutlu yapılarda aramıştır. Yalınlığı Edirnekapı Mihrimah ve Zal Mahmut Paşa camileri gibi büyük boyutlu yapılarda da korumuştur. Sultan yapıları merkezî kubbe aleminden zemine kadar inen düşey, çapraz ve yatay ilişkilerle birbirine kenetlenmiş küre ve prizmatik kütlelerin senfonisini oluştururlar. Geçiş bölgesi örtüyle bütünleşerek ana örtüyle gövde arasındaki iletişimi kuran yoğun bir bölge olmuştur. Anıtsal boyut giderek mekân birimlerinin karmaşık düzenlemesini gerektirmiş ve bu düzenlemede kütle plastiği önceki döneme oranla kubbeler, yarım kubbeler, çeyrek kubbeler, ağırlık kuleleri, payandalar, tonoz örtüleri, kasnak pilasterleri, kasnak kemerleri ve basamaklı askı kemerleriyle organik bir ilişkiler sistemi kurarak zenginleşmiştir. Kütle plastiği açısından bu konumda, Osmanlı Mimarlığı dışında

3) Türk Mimarlığının geometrik kütlelere tutkusu ilginçtir. Avrupa Mimarlığında Romaneks dönemde yalın geometrik kütlelerin ilişkisi kurulmuş, ancak üslûbun Gotiğe dönüşmesiyle yalın kütle ifadesi yitirilmiştir. Avrupa, yüzyılımızda Kübik Mimarlıkla yeniden bu tür kütle yapısına dönmüştür. Anadolu Türk Mimarlığında geometrik kütle yapısı sürekli olarak var olmuştur.

başka hiç bir mimarlık üslûbunda karşılaşamayacağımız devingen bir bölge yaratılmıştır⁴.

Anadolu Türk Mimarlığı'nda işlev şeması, mekân birimlerinin ya bir merkezi mekânın çevresinde ya da bir doğrultuda dizilmeleriyle çözümlenir. Han (Evdır Han ve Sultan kervansarayları avluları) ve açık medrese gibi yapılarda merkezde avlu yer alır. Avlu çevresinde gerekli mekân birimleri dizilir. Kapalı medrese ve cami gibi yapı türlerinde kubbeyle örtülü merkezi hacmin çevresine ikinci derecedeki hacimlerin yerleştirilmesi tasarlanmıştır. Arasta, imaret gibi yapılar işleve uygun dizilen eşdeğer nitelikte birimlerden oluşurlar. Kütle plastiği bu iki işlev şemasına dayanır. Sinan dönemi bu geleneği sürdürmüştür. Merkeze bağlı bir kütle düzenlemesi ve birimlerin yanyana dizilmeleriyle gelişen kütle düzenlemesi. Külliyelerinde bu iki şema arasında var olan gerilimi dengede tutmuştur.

Anadolu Türk Mimarlığı'nda gerek bir tek yapıda gerekse yapı topluluğu içindeki yapılarda kütle ilişkilerinde uygulanan en geçerli yöntem vurgulama ve kademelendirme. Geleneksel mimarlıkta simetri aksı üzerinde yer alan belirli mekân birimlerinin yükseltilerek, genişletilerek ve farklı biçimlendirilerek vurgulanması Sinan döneminde benimsenmiştir. Son cemaat yeri revak kubbeleri içinde aks üzerindeki örtü çoğunlukla boyutsal ve biçimsel olarak farklı tasarlanmıştır. Yapının ana mekân birimi egemen kütle olarak vurgulanır, medreselerde başoda ve camilerde mihrap önü kubbesi gibi. Ana kütlede öteki kütlelere geçiş kütleleri kademelendirerek sağlanır. Sinan anıtsal yapılarında parça-bütün ilişkisini kütle kademelendirmesiyle kurmuştur. Kademelenme anıtsal boyutu insan boyutuna indirmekte ve böylece yapının algılanmasını kolaylaştırmakta ve yapı-insan-çevre ilişkisini kurmaktadır. Kadırga Sokollu Camii girişinde ve Süleymaniye Külliyesi doğu cephesinde görüleceği gibi topoğrafya-uyum kademelendirmeyle başarılı bir biçimde sağlanmıştır.

Dışa dönük Osmanlı Mimarlığı'nda kapalı mekânla açık mekân ilişkisi çok uygulanan bir temadır. Kapalı mekâna geçmeden önce yarı açık bir geçiş mekânı tasarlama işlevsel nedenlere bağlı olduğu gibi kütle ifadesini güçlendirmek için de uygulanır. Medrese ve kervansaray odaları önünde revak, camide son cemaat yeri ve türbe saçağı kütlede doluluk ve boşluk karşıtlığı yaratan öğelerdir. Sinan Şehzade, Süleymaniye, Selimiye ve Şemsi Paşa camilerinde ve Kanuni Sultan Süleyman türbesinde bu temayı benimsemiş ve yapılarında revak kullanımını arttırmıştır. Özellikle, Sultan camilerinde payandalar arasında kalan boşlukları revak dizileriyle değerlendirerek bu konumlarda kullanılabilen alanlar oluşturmuş ve ayrıca doluluk- boşluk, gölge-ışık oyunları yaratarak genel kütle görünüşünü zenginleştirmiş, hafifletmiş ve hareketlendirmiştir.

Pragmatik Osmanlı yaklaşımı Sinan döneminde de geleneksel strüktür sistemlerini sürdürür. Ancak Üç Şerefeli ve onu izleyen İstanbul denemeleri ardından cami yapımında yeni mekân çözümlmelerine gereksinim duyulması, strüktür sisteminde değişik uygulamalara neden olmuştur. Kare, altıgen ve sekizgen kaideye oturan kubbe strüktürleri, öteki yapı türlerinden farklı olarak, camilerde kütle plastiğinde yeni temaların doğmasına ve cephe artikülasyonunun zenginleşmesine olanak sağlamışlardır. Camilerdeki gelişme türbelere yansımış, ancak öteki yapı türlerini etkilememiştir.

Sinan Selimiye'ye değin anıtsal yapı ve merkezi mekan yaratma çabası

4) Sinan kütle plastiği sorununa her yapısında eşdeğer nitelikte eğilmemiştir. Örneğin Lüleburgaz Sokollu Mehmed Paşa ve Piyale Paşa camilerinde kütle plastiğindeki dengesizlikler şaşırtıcıdır.

içindedir. Selimiye'de sınırları zorlamış ve yetkinliğe kavuşmuştur. Selimiye'yi kubbenin sekizgen kaideye oturduğu küçük boyutlu camiler izler. Bu dönemde standart biçim düzenlerinden uzaklaştığı ve yeni arayışlar içinde olduğu gözlenir. Yan mekânların tonoz ve düz tavanlarla örtülmeleri ve galeri sayılarının ikiye çıkartılması dış yapı karakterini etkilemiştir. Örtüyle gövde arasında kademelenmeyle kurulan organik ilişki kalkmıştır. Daha önce strüktür öğelerinin arasına sıkışmış duvar düzlemi mekân sınırlayıcı öğe olarak özgür ifadesini bulmuştur. Dolaysız iç mekân ve dış mekân ilişkisi değişik pencere biçim ve düzenleriyle kurulmuştur. Bu iki davranış biçimine dayanarak Sinan camilerinde kütle biçimlenişi ve cephe düzenlemesi üslup açısından 1570 öncesi ve 1570 sonrası diye iki döneme ayırarak değerlendirilebilir⁵.

Camilerde kubbenin tek taşıyıcılarla desteklenmesi duvarın görevini azaltmıştır. Gövdede kütle biçimlenişine egemen olan strüktürel öğeler payandalar ve payandalar arasındaki açıklıkları geçen askı ve boşaltma kemerleridir. Gövdenin düşey bölümlerini oluşturan payandalar Edirnekapı Mihrimah Sultan ve Kılıç Ali Paşa camilerinde olduğu gibi tek kütle halinde yükselirler. Şehzâde, Süleymaniye ve Selimiye'de ise kademelenerek üst yapı- alt yapı ilişkisini kurarlar. Kemerlerin dış yapıda ifadeleri Sinan döneminde güçlenir. Çoğu kez duvarda sağır kemer olarak değil dışarı taşarak kendilerini belli ederler. Kubbe eteğinde basamaklı profilleriyle örtünün eğrisel çizgisinden duvar düzlemine geçişi görsel olarak hazırlarlar⁶. Ayrıca, duvar yüzeyinde kubbe eğrisinin çizgisini yineleyerek örtü ve duvar düzlemi arasındaki görsel bütünlüğü sürdürmeleri ilginçtir (Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii; Selimiye Camii'nde tonoz bingilerin çeyrek küreleriyle aralardaki kemer yayları). Kemer, revakları oluşturan öğeler olarak biçim sözlüğünün önemli bir öğesidir. Boyutları ve basık, sivri ve kaş türleriyle çeşitlilik ve ritmik düzenlemeler oluştururlar (Şehzâde, Süleymaniye ve Selimiye).

Strüktür öğelerinin kütleleri arasında kalan duvar yüzeylerini hareketlendiren pencerelerdir. Strüktür sisteminin dışa yansıdığı cami türlerinde pencereler, payandalar ya da kemer arasında kalandikdörtgen alanlar içinde gruplaştırılmışlardır. Dikdörtgen alanların eni pencere düzeninin karakterini de belirlemektedir. Bu dönemde de Sinan öncesinin altta sağır kemerli dikdörtgen pencere üstte sivri kemerli pencere düşey dizisi standart düzendir. Sinan döneminde alt yapının yükselmesi düşey pencere dizilerinin üç ve dörde çıkarılmasını gerektirmiştir. Dizi sağır kemerli dikdörtgen pencere, sivri kemerli pencere ya da yuvarlak pencere eklenerek çoğaltılmıştır. Dikdörtgen alanın eni genişlediğinde düşey dizi ikiye çıkarılarak dörtlü pencere grubu kullanılmaktadır. Daha geniş alanlarda düşey dizilerin araları açılarak simetri aksı doğrultusunda bir üst diziye bir tek pencere yerleştirilerek beşli pencere grubu oluşturulmaktadır. Kemer alınlıkları cephe düzenlemesi içinde en yoğun alandır. Bu konumda, pencere dizileriyle dolgu duvar boşaltılmıştır. 1570'den sonra çift pencere üzerinde kemer alınlığı penceresiyle üçlü pencere grubu ve iki düşey kayıtlı kemer alınlığı penceresi gibi yeni pencere düzenleri ile karşılaşılır (Kılıç Ali Paşa ve Mesih Paşa Camileri).

5) Bu konumda kemerin dış kenarını basamaklandırma işlevsel nedenlerle de uygulanmış olabilir. Basamaklar kubbe tabanı düzeyinde dolaşmayı kolaylaştırmaktadır.

6) J. Erzen, *Mimar Sinan Dönemi Cami Cepheleri* ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Ankara, 1981, Batılı üslup kavramlarından hareket ederek Sinan Çağını değerlendirmek kanımızca doğru bir yaklaşım değildir. Bu tür yorumlar, farklı bir kültürden gelen yaratıcının tasarımında var olmayan değerlerle bizi yanıltabilir. Mimar Sinan'da üslup gelişmesini "Erken Dönem, Klasik Dönem ve Klasik Sonrası Dönem" yerine 1570 öncesi ve 1570 Sonrası diye değerlendirmeyi daha doğru buluyoruz.

Sinan camilerinde strüktür sisteminin dışa yansımaları sonucunda kuzey, yan ve kible cepheleri farklı düzenleriyle dikkati çekerler. Bu sistemde her cephenin karakteri ayrıdır. Daha önce var olmayan bu nitelik, kütlelerin dışardan algılanmasına çeşitlilik kazandırır.

Cami cephelerinde birinci derecede önemli olan ana girişin bulunduğu kuzey cephesidir. Sultan külliyyelerinde kuzey cephe avlu revağıyla bütünleşir. Son cemaat yeri kütlelerine göre kademelenen avlu kütleleri içeride ve dışarda son cemaat yeri kütlelerinin karakterini sürdürür. Edirne Mihrimah Sultan ve Kadırga Sokollu gibi sınırlı programlı külliyyelerde avlu revakları medrese odalarına açılırlar. Son cemaat yerine göre alçak olan medrese kütlelerine geçiş yan girişleri üzerindeki kubbelerin kademelenmeleriyle sağlanmıştır. Zal Mahmut Paşa Külliyesi'nde olduğu gibi bir grup külliyyede iki yapı kütleleri birbirinden ayrılmış ve son cemaat yeri bağımsız kişiliğini korumuştur. Kuzey cephesi geleneksel son cemaat yeri ve kapalı mekân ilişkisini sürdürmekle birlikte, Sinan döneminde kütle biçimlenişini etkileyen bazı değişikliklere uğramıştır. Kütle biçimlenişinde birinci değişim son cemaat yerinin gövdeden dışarıya taşırılmasıdır. İkinci değişiklik ikinci revağın eklenmesiyle son cemaat yerinin genişletilmesidir. Ancak eğik örtüyle yapılan bu genişletmenin eğrisel örtülü mekan birimlerinin kütle kompozisyonuna uyumu kuşkuludur. Örneğin Üsküdar Mihrimah Sultan Camii'nde ikinci revak bir ekleme olarak dış görünüşü kanımızca zedelemektedir. Revak kemerleri, kubbeleri ve tonoz örtüleri kapalı hacmin örtü elemanlarıyla kademelenerek biçimlenmekte ve giriş cephesinin üç boyutluluğunu arttırmaktadırlar. Genellikle revak açıklıkları eşdeğer nitelikte dizilirler. Edirne Selimiye Camii'nde üç geniş ve yüksek sivri kemer arasına yerleştirilen alçak ve kaş kemer tekdüze görüntüyü ritm katarak değiştirmektedir.

Son cemaat yeri aynı zamanda namaz kılma yeri olduğu için iç mekânın uzantısıdır ve son cemaat yeri kible duvarı olarak değerlendirilir. Bu nedenle kapı ve pencere öğeleriyle birlikte mihrap nişi kuzey cephe düzenlemesi içinde yer alır. Sinan camilerinde yapı boyutunun farklılaşmasıyla kuzey duvarındaki öğelerin sayılarının artması gerekmiştir. Genellikle mihrap nişi revak sütunları düzeyine kemer üzengisi altına gelecek biçimde yerleştirilir. Kemer ve sütun çerçeveleri içinde pencere ve kapı öğeleri iki ya da üç dizi gruplaşırlar. Zeminde sağır kemer alınlıkları düz atkılı pencereler üzerinde sivri kemerli pencereler yer alır. İkinci yatay dizide sağır kemer alınlıklı düz atkılı pencerelerin kullanımı 1570 sonrası yapılarda yaygınlaşır. Sinan dönemine özgü ilginç bir deneme son cemaat yerinin giriş kapısı yanında iç mekânla son cemaat yeri ilişkisini güçlendiren iki düşey dizi pencere genişliğinde birer pencere açıklığının kullanılmasıdır. Rüstem Paşa Camii'nde uygulanan bu yenilik Kara Ahmed Paşa Camii'nde de denenmiştir. Son cemaat yeri duvarında simetri aksından uzaklaştıkça minare ve iç mekânın strüktür öğelerinin etkisiyle açıklıklar azalmakta ya da kalkmakta dolayısıyla ana girişe yakın alanlara oranla bu bölümlerde düzenlemeler hafiflemektedir.

Genelde, son cemaat yeri duvarında yüzeysel değerlendirilmiş bir cephe anlayışıyla karşılaşılır. Simetri aksında yer alan ana giriş kapısı, mihrap nişleri, kemer üzengileri ve pencereleri çerçeveyeleyen silmeler son cemaat yeri duvarına üç boyutluluk kazandıran öğelerdir. Çeşitlilik biçim ve örtüde farklılıklar yaratarak sağlanmıştır. Azapkapı Sokollu, Piyale Paşa ve Kadıasker İvaz Efendi camilerinin dışa kapalı son cemaat yerleri geleneksel yarı açık mekânlı kuzey cami cephelerinden ayrılan denemelerdir.

Sinan döneminde cepheler arasında en çok değişiklik yan cephelerde görülür. Strüktür sisteminin gelişmesi yan cephe olanaklarını çoğaltmış ve yan

cephelerde bölüm sayısını arttırmıştır. Yan cephe bölümlerinin sayısı ve türleri yapı sistemine, son cemaat yeri revağıyla avlu ilişkisine bağlıdır. Tek mekânlı camilerde geleneksel pencere düzenleri korunur. Tek mekânlı camiler dışındaki örneklerde yan cephe düzenleme çeşitlilik gösterir. Şehzâde, Süleymaniye ve Selimiye camilerinde yan cepheler kütesel ve yüzeysel düzenlemelerin zenginliğiyle çarpıcı örneklerdir. Kademeli yükselen payandalar arasına yerleştirilen revaklar yan cephe düzenine kazandırılan en etkili öğelerdir. Revaklar; anıtsal yapıları insan boyutuna indirmekte, gövde üzerindeki yoğun kütle ilişkisini doluluk ve boşluk çeşitlemesiyle duvar yüzeyinde dengelemekte ve kuzey cephesinde olduğu gibi kullanılabilir alanlar yaratarak insanla yapı arasında iletişimi güçlendirmektedirler. Yan cephe bölümleri kubbe taşıyıcılarının sayısına bağlıdır. Altıgen kaideli camilerde iki bölümlü, sekizgen kaideli camilerde üç bölümlüdür. Yan cephe mihrap çıkıntısı yapan örneklerde mihrap yan duvarında devam eder. Ayrıca, iç mekân duvar yüzeyinde sürekliliği sağlamak için yan cephe düzeninin kible duvarının yan bölümlerinde de korunduğu dikkati çekmektedir.

Kible cephesi iç mekânın mihrap ve minber, gibi öğelerine bağlı ve hazire ya da mezarlığa dönük olduğundan öteki cephelere oranla en az değer verilen cephe olmuştur. Sinan öncesinde kible cephesi yan cephelerin karakterini mihraba bağlı olarak sürdürür. Duvar örtüye değin düz ve yüzeyseldir. Başka bir deyişle örtü ve gövde karşıtlığı belirgindir. Sinan camilerinde karşıtlık korunmuş, cephe karakterinde değişimler olmuştur. Kible duvarı mihrap çevresiyle oluşan orta bölüm ve yan bölümlerle üç ana bölüme ayrılır. Mihrabın orta aks üzerinde dışarı taşıdığı örneklerde orta bölümde alt yapının yüzeyselliğini bozan bir kütle oluşmaktadır. Ayrıca, yapının strüktürünü oluşturan taşıyıcılar Selimiye'de olduğu gibi dışarı taşarak kütle hareketini artırırlar. Mihrabın dışa dönük yüzeyi dolgu duvardır. Dolgu duvar ve çevresi iç mekândaki mihrap düzenlemelerine bağlıdır. Kadırga Sokullu Camii'nde olduğu gibi kimi camilerde çini kaplamayla oluşturulmuş geniş ve yüksek mihrap düzenlemesi vardır. Bu durumda, kible cephesinin dolgu duvarı doğal olarak geniş olmaktadır. Dışarıya taşınan mihrap ve taşıyıcılar dışında güney cephenin yüzeyselliğini yok eden öğeler kemer kavsaralarıdır. 1570 sonrası örneklerde geniş yarım daire pencereler orta aks üzerinde yer alır . Kütesel olarak en etkili kible cephesi Selimiye Camii'ndedir. Mihrap dışarıya taşırılmış, köşelere minare gövdeleri yerleştirilmiş ve mihrapla minareler arasına bir dizi revak konmuştur. Böylece Selimiye'de kible cephesi ikinci derecede bir cephe olmaktan öteye merkezî mekânlı yapının yan cepheleriyle bütünleşen bir karakter kazanmıştır. Dikdörtgen alanlara bölünen kible cephesinin yan bölümlerinde pencere gruplaşmaları görülür. Pencere grupları 1570 sonrası yapılarında yoğunlaşmaktadır.

Cami cephe düzenlemesinde, sığırılı da olsa, çörtlen gibi yapısal ve silme, sütun, mukarnas, alınlık, rozet, çift renkli taş dizisi, tuğla-taş dizisi, çini kaplama, mermer ve alçı şebeke gibi salt bezeme öğelerinden de yararlanılmıştır. Bezemesel amaçlarla kullanılan bu tür öğeler önemli yapılarda yoğunlaşmakta, ancak genel karakteri bozmayacak düzeyde dengeli bir biçimde cephe düzenlemesi içinde yer almaktadırlar.

Biçimsel değerlerin önem kazandığı ikinci yapı türü türbelerdir. Sinan geleneksel türbe biçimini değiştirmemiştir. Kubbeli ve çokgen prizma gövdeli türbeler kule mezar anısını onaltıncı yüzyılın ikinci yarısında yaşatırlar. Camideki boyutsal gelişmenin etkisiyle Sinan döneminde türbe kütesinde enine genişleme II. Selim, III. Murat ve Kanuni Sultan Süleyman türbelerinde görüleceği gibi çoğalmıştır. Türbeler içinde geniş mukarnaslı saçak korniş, yivli kasnak ve kubbesi, Karağan Türbelerini çağrıştıran köşe Pilasterleriyle Şehzade Türbe-

si cephe plastiği ve bezemesi açısından en yoğun olanıdır. Köşeleri pahlanmış sekizgen gövdenin revakla çevrildiği Kanuni Sultan Süleyman Türbesi mimari biçime uygun yüzeyel bir düzenlemeyle bezenmiştir. Her iki yapı camilerindeki cephe üslubunu yansıtır.

Sinan'ın öteki yapı türleri arasında kütle tasarımında biçim endişelerinin sezildiği yapılar olarak Mağlova Kemer, Sultanahmet Haseki Hamamı ve Rüstem Paşa Medresesi belirtilebilir. Mağlova Kemerinde ölçülü kemer açıklıkları ve güçlü destekleriyle kütle etkisi vurgulanmıştır. Sultanahmet Haseki Hamamında geleneksel hamam şemasını uygulamış, fakat yerleşmede değişiklik yaparak erkek ve kadınlar bölümünü aynı eksen üzerinde dizmiştir. Camilerdeki merkezden dışarı doğru kademelenme burada ana kütleler iki uca gelecek biçimde tersine kullanılmıştır. Alışılmışın dışına çıktığı bir öteki deneme asimetrik kütle düzenlemesi ve dışardan içeri doğru dereceli olarak dizilen kütle birimleriyle Rüstem Paşa Medresesi'dir.

Sinan'ın mekânsal ve strüktürel çözümlerini kütle ve cephe sorunlarıyla bütünleştirilmesi Türk Mimarlığı'nın biçim sözlüğünü zenginleştirmiş ve klasik dönem sonrası gelişmelere kaynak olmuştur.

Mass and Facade Organization

Mass and facade organization gained importance in Sinan's architectural design for Sinan was faced by the problem of constructing buildings which have a large span. He was genius in creating the style of his time by evaluating the architectural inheritance and the technical possibilities. The following observations about mass and facade organization are made in the article:

- Among the various building types in Ottoman architecture mosques have complex mass and facade organization. Tombs are the second in row. Other building types follow the traditional organization with very few innovations. Maglova Arches, Haseki Hammam and Rüstem Paşa Medresesi are exceptions.
- Mass and facade organization depended on structural system. The structural system of Sinan's mosques were highly complex, so mosque building was articulated.
- Geometric forms such as cubes, cylinders, octagons, hemispheres and geometric relations are predominant elements the architectural design.
- Dome is the main covering element of the mosque architecture. Rhythmic relations between domed structures are arranged in Sinan's design.
- The most complex part in the design is the transitional zone, however, he solved this problem with great simplicity.
- Space units are either arranged according to the central unit or placed next to each other forming a row.
- Contrast of open and close spaces are evaluated.
- Structural systems with four, six and eight supports resulted with new arrangements of facade organization.

• Walls are the secondary elements in carrying the weight of the dome so the articulation of the lower part depends on the support system which are the pilasters and arches,

• New experiments on the structural system caused change in mass and facade decoration.

• After 1570 openings on the wall increased. More windows are opened.

• North facade, south facade and East-west facades are different in composition, so are subject to study separately.

• Tombs are effected by the facade decoration of the mosques. Maglova Arches, Haseki Hamam and Rüstem Paşa Medresesi are noteworthy buildings in mass organization.

Sinan's evaluation of mass and facade organization with space and problems enriched the form vocabulary of Turkish architecture.